

. Фесенко Г.А. Підвищення фінансової грамотності населення як педагогічна проблема / Г.А.Фесенко Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи .- Випуск 50: збірник наукових праць.-Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014.- С.259-264

УДК 378

Фесенко Г.А.

Херсонський державний університет

ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті наведено визначення термінів «фінансова грамотність», оцінено рівень фінансової грамотності населення України, розглянуто можливості підвищення її рівня шляхом реалізації основних положень стратегії і введення програми курсу за вибором «Фінансова грамотність».

Ключові слова: *фінансова грамотність, фінансова освіта.*

Практично всі сфери життєдіяльності сучасної людини і суспільства пов'язані з необхідністю вирішення певного кола фінансових питань. Фінансово грамотна людина вміло і ефективно керує своїми матеріальними статками. І навпаки, відсутність елементарних фінансових знань і навичок обмежує її можливості щодо прийняття правильних рішень для забезпечення свого добробуту. На мікрорівні економічні наслідки низької фінансової грамотності населення знаходять прояв у зростанні кількості фінансових зловживань, в накопиченні надлишкової кредитної заборгованості, неефективному розподілі заощаджень. На макроекономічному рівні низька фінансова грамотність людей стримує розвиток фінансових ринків, підриває довіру до фінансових інститутів і державної політики щодо їх регулювання, обумовлює додаткове навантаження на бюджети усіх рівнів, призводить до зниження темпів економічного зростання. Неосвіченість і недовіра громадян до фінансових ринків, нерозуміння контрактних відносин, базових основ фінансів також стримують розвиток підприємницької діяльності та малого бізнесу.

За даними експертів агентства США з міжнародного розвитку (USAID), які проводили дослідження в Україні щодо визначення рівня фінансової грамотності населення, українці — один з найбільш фінансово безграмотних народів у Європі [1]. Результати проведених досліджень щодо рівня

фінансової освіченості молоді України свідчать також про те, що більшість осіб віком від 20 до 30 років недостатньо розуміють, що таке кредит, іпотека, страхування, змінювані процентні ставки, інвестиційні фонди, акції або облігації. Значна кількість молодих людей не може правильно відповісти на прості математичні питання, знання відповідей на які необхідні для управління власними фінансами [1, С. 9]. Причини такого становища ми вбачаємо у тому, що цьому аспекту підготовки молоді до життя не приділяється достатньо уваги на всіх рівнях шкільної і вузівської освіти. Таким чином, проблема підвищення фінансової грамотності населення в Україні потребує нагального вирішення, як на рівні кожного учня у школі, так і на рівні студента у виші.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням підвищення фінансової грамотності населення в Україні присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як О.Блискавка, А.Зеленцова [2], Л.Захаркіна, М.Катериніна [3], Т.Кізима [4], І.Ломачинська [5], Т.Смовженко [9], І.Соркін [7], І.Шпак [10], С.Юрій [11]. У більшості даних робіт проблема підвищення фінансової грамотності розглядається крізь призму використання світового досвіду, досліджуються питання змісту фінансової грамотності українців за віковими групами, розкриваються можливості навчання фінансовій грамотності старшокласників. Разом з тим залишаються невирішеними питання щодо сучасних підходів до організації навчального процесу з фінансової підготовки учнівської і студентської молоді, методів, форм і засобів навчання цієї дисципліни в школі і ВНЗ.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні можливостей підвищення фінансової грамотності майбутніх громадян України на етапі їх шкільного навчання. Досягнення мети передбачало розв'язання низки завдань, пов'язаних з дослідженням понятійно-категоріального апарату даної проблеми (виявлення сутності понять «грамотність» і «фінансова грамотність», а також їх видів, рівнів, вимірів і структури), вивченням

досвіду з залучення учнівської молоді до заходів з підвищення фінансової грамотності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення літератури з проблеми дослідження [2, 3, 5] дозволило встановити, що:

- під грамотністю розуміють результат систематизованої навчальної діяльності людини, вираженої в активному оволодінні знаковою системою природних і штучних мов, а також у здатності використовувати дану систему з метою пізнання навколишньої дійсності і вирішення проблем, які виникають у ході практичної діяльності [2]. Термін “грамотність” змінює свій зміст у міру розширення спектра навчальних дисциплін, які людина вивчає (в цьому контексті ми говоримо про комп’ютерну, екологічну, правову, політичну, економічну, географічну грамотність, маючи на увазі засвоєння комплексу відповідних знакових систем і вмінь оперувати їх елементами) і видів діяльності, які виконує (професійна, технологічна, економічна, загальнокультурна, громадсько-правова, політична, соціально-комунікативна, гностична та інші види грамотності). Як особливий вид грамотності науковці виділяють методологічну, сутність якої полягає в активному оволодінні способами пізнання, операціями мислення, аналітичними уміньми і прийомами практичних дій, спеціальними для всіх видів діяльності;

- наведені класифікації характеризують грамотність в її горизонтальному вимірі, де вона демонструє різноманітність видів і дає уявлення про основні компоненти, з яких складається сучасний стандарт грамотності. В середині кожного з видів існує певна градація, яка характеризує грамотність у її вертикальному вимірі і дозволяє уточнити якісні параметри стандарту грамотності, це ступені чи рівні грамотності, які визначають величину творчого потенціалу людини і таким чином міру ефективності її діяльності. Відповідно до цього науковці пропонують таку градацію послідовних ступенів:

а) елементарна грамотність, яка нібито відчиняє людині двері до сховища інтелектуальної культури і дозволяє їй брати участь у відносно простих видах соціальної діяльності;

б) базова загальнокультурна грамотність, яка забезпечує можливість оволодіння теоретичними основами професійної та іншої діяльності, засвоєння основ наук та інших знань про людину, природу, суспільство;

в) функціональна чи практично зорієнтована грамотність, яка дозволяє зі знанням справи брати участь у різних видах сучасної діяльності, базується на успішному засвоєнні теоретичних знань і наявного практичного досвіду в різних сферах суспільного життя (технологія, економіка, політика, культура);

г) творча грамотність, яка передбачає здатність до комплексної новаторської діяльності, вміння створювати нове, збагачувати наявний досвід особистим внеском.

Характеризуючи ступінь грамотності людини, розрізняють її активні і пасивні форми. Пасивна грамотність як гностичний феномен складається із сукупності систематизованих знань і базується на адекватному розумінні людиною навколишнього середовища. Під активною грамотністю розуміють здатність до компетентних і ефективних дій, вона є соціальним феноменом, тому що від її рівня залежить міра реалізації життєво важливих інтересів людини і характер її взаємовідносин із суспільством.

Грамотність нині пов'язують з готовністю людини до виконання певного виду діяльності, а тому її відносять до ключових понять теорії діяльності соціального суб'єкта. Такий підхід до тлумачення цього поняття означає погляд на грамотність як на базовий елемент здатності людини до компетентної участі в різних сферах життєдіяльності суспільства, який визначає коло проблем, пов'язаних з її підготовкою до життя, серед яких центральним питанням є визначення чого навчати сучасну людину? Щоб дати предметну відповідь на нього, необхідно, за думкою вчених, враховувати, як мінімум, десять факторів, які зумовлюють характер і зміст вимог до результатів освіти в сучасному суспільстві: збільшення

багатоманітності суспільного життя та його загальне й всебічне ускладнення; новий зміст його основних процесів; інтеграція різних сфер життєдіяльності суспільства; загальне розширення спектра видів діяльності людини; швидке моральне старіння колись набутої компетентності; динамічно зростаючий обсяг соціального досвіду й скорочення термінів його функціональної придатності; звуження попиту на репродуктивну діяльність і розширення попиту на новаційно-креативні форми активності.

Зважаючи на зазначені чинники, зміни соціальних вимог до результатів освіти відбуваються одночасно за двома осями системи координат: а) вглиб, тобто по вертикалі – у вигляді підвищення рівня складності знань і вмінь, які потрібно засвоїти; б) вшир, тобто по горизонталі — у вигляді загального кількісного зростання і розширення багатоманітності навчальних завдань.

Еволюція поняття “грамотність” характеризується двома тенденціями: “універсалізація”, виражена у прагненні визначати цим поняттям увесь комплекс знань і вмінь; зміщення акценту з обізнаності на компетентність.

З’ясування сутності і основних характеристик поняття «грамотність» як родового по відношенню до поняття «фінансова грамотність» дало підстави для висновку, що всі вони мають характеризувати і видові поняття, одним з яких у нашому дослідженні виступає фінансова грамотність. З огляду на це важливим для подальшої роботи було визначення змісту поняття «фінансова грамотність». Вивчення літератури з даного питання дозволило встановити, що різні дослідники по-різному його трактують. Уявлення про підходи науковців до тлумачення поняття «фінансова грамотність» дає таблиця 1.

Таблиця 1

Підходи науковців до тлумачення поняття «фінансова грамотність»

№	Автори	Тлумачення поняття «фінансова грамотність»
1	Всесвітній Банк Міжнародне співтовариство	- здатність людини приймати обґрунтовані рішення з використання і управління власними грошима; - уміння приймати ефективні фінансові рішення з короткостроковою і довгостроковою перспективою
2	Міністерство фінансів	фінансова грамотність включає уміння жити згідно

	Великобританії	поточному рівню доходів, вести облік грошей і планувати, у тому числі, власні пенсійні заощадження, грамотно використовувати фінансові інструменти, а також бути в курсі поточних фінансових подій
	Управління з регулювання і нагляду у сфері фінансових послуг Великої Британії (UK– FSA)	фінансова грамотність (компетенція) передбачає здатність людей жити за коштами, стежити за станом своїх фінансів, планувати свої майбутні доходи і витрати, особливо пенсію, правильно вибирати фінансові продукти і розбиратися у фінансових питаннях
	Консультативна Рада з фінансової грамотності при президенті США	«вміння ефективно використовувати знання і навички з управління фінансовими ресурсами для досягнення фінансового благополуччя».
	Інститут соціально-фінансових досліджень	«вміння читати, аналізувати, управляти і виділяти ті фінансові умови, які впливають на матеріальне благополуччя. Це включає до себе здатність розрізняти варіанти фінансових рішень, обговорювати грошові та фінансові питання без дискомфорту, будувати плани на майбутнє, і грамотно реагувати на події, які впливають на повсякденне життя з фінансової точки зору, у тому числі події у світовій економіці».
	Комісія Європейського Союзу та Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) ХЪ	фінансова грамотність як результат фінансової освіти включає сукупність двох елементів: 1) володіння індивідами інформацією про існуючі фінансові продукти і їх виробників (продавців), а також про існуючі канали отримання інформації консультаційних послуг; 2) здатність споживача фінансових послуг використовувати наявну інформацію в процесі прийняття рішення: при здійсненні спеціальних розрахунків, оцінки ризику, зіставленні порівняльних переваг і недоліків тієї чи іншої фінансової послуги.
3	Кізіма Т..	«сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень»
3	Блискавка О.	це той стан, коли ви просто живете, а не приділяєте велику частину свого життя на те, щоб шукати нові джерела доходу: у вас вже є пасивний дохід, який регулярно і постійно приносить вам гроші.
4	Ломачинська І	це спосіб мислення, котрий передбачає використання оптимальних шляхів та раціональних ідей для покращення якості та рівня життя як окремої людини, так і всього суспільства загалом.

Інші визначення поняття «Фінансова грамотність» при значному різноманітті формулювань охоплюють різні аспекти, починаючи з управління власним бюджетом, планування пенсійних заощаджень та інших важливих життєвих цілей, до розуміння таких інструментів як страхування життя,

ризиків власних інвестицій на фінансових ринках, знання прав споживачів фінансових продуктів

За результатами досліджень Інституту соціально-фінансових досліджень, складові фінансової грамотності включають три взаємопов'язаних елементи: установки, знання і навички. Правильні установки – це базис фінансової грамотності, яка пов'язана з культурою фінансової поведінки, що починається з планування сімейного бюджету і вироблення стратегії реалізації потреб життєвого циклу. Знання – передбачають усвідомлення принципів та схем функціонування фінансового ринку, розуміння природи та функцій фінансових інститутів, інструментів, основи юридичної і податкової грамотності, розуміння меж відповідальності фінансових інститутів перед клієнтами і клієнтів перед фінансовими інститутами, володіння мінімальним фінансовим словником. Навички включають уміння читати договір і розуміти інформацію, що міститься в ньому, порівнювати між собою пропозиції різних компаній, вміння подавати претензію або скаргу в тому випадку, якщо його права порушені, вміння шукати і знаходити інформацію про стан фінансового ринку тощо.

Аналогічної точки зору щодо структури фінансової грамотності (ФГ) дотримується Т.Кізима, який зазначає, що до світоглядних установок відносяться фінансова культура громадян, їхні пріоритети під час вибору інструментів для управління фінансами. Знаннями є усвідомлення основних правил функціонування основних фінансових інститутів, набору економічних визначень, принципів, функцій. Навички громадян складаються з умінь працювати з фінансовою інформацією: розрахунку або пошуку необхідних показників, формування на їх основі подальших рішень та аналізу наслідків прийняття таких рішень для бюджету домогосподарства тощо [4].

За визначенням Єврокомісії, забезпечувати фінансову грамотність суб'єктів навчання має фінансова освіта - «процес, в результаті якого особи покращують свої знання про фінансові продукти та концепції і за рахунок інформації, інструктажу та/або об'єктивних рекомендацій виробляють

навички та зміцнюють довіру, щоб розуміти (фінансові) ризики і мати можливість робити усвідомлений вибір, дізнатися про те, куди звертатися за допомогою, а також вміти робити інші ефективні дії, щоб покращувати свій фінансовий добробут і забезпечити захист своїх інтересів». Кінцеву мету фінансової освіти Єврокомісія визначила так: «розвинути здатність споживача і власника маленької фірми розуміти сутність фінансового продукту і приймати кваліфіковані, продумані рішення».

Дослідження питання про зміст ФГ дозволило встановити, що проблематика фінансової грамотності охоплює широке коло тем, серед яких основними є: обізнаність у питаннях банківських послуг і споживчого кредитування; управління власним бюджетом і управління фінансовими ризиками (у тому числі недопущення формування надлишкової заборгованості і ризику банкрутства); питання страхування і розуміння принципів інвестування та співвідношення між рівнем прибутковості і ризику; знання прав споживача і вимог обов'язкового розкриття інформації; планування пенсійного періоду і фінансового забезпечення основних подій життєвого циклу людини. Опанування цих питань потребує системного підходу до фінансової освіти громадян України і вироблення національної стратегії підвищення фінансової грамотності населення, яке було здійснене у 2012 році і знайшло відображення у Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр. [8].

Згідно цього документу Національний банк України склав і реалізував План заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення України у 2013-му році. Цим планом передбачалось здійснення низки масштабних просвітницьких проектів, орієнтованих на різні верстви населення, за участі та підтримки партнерів Національного банку України. Зокрема з вересня 2012 до травня 2013 року у 86 школах країни за підтримки та у співпраці з Національним банком України, Університетом банківської справи Національного банку України та Міністерством освіти і науки України було здійснено експериментальний всеукраїнський курс «Фінансова грамотність»,

до якого було залучено 3 400 учнів віком від 15 до 16 років з 18 регіонів України. Завданням 85 спеціально підготовлених учителів було навчити дітей практичним аспектам фінансового планування, управління власними фінансами та відповідальній поведінці як споживачів фінансових послуг [8].

Оцінюючи результативність цієї роботи, зазначимо, що це була разова процедура, яка охоплювала незначний відсоток учнівської молоді і не могла суттєво вплинути на стан фінансової грамотності школярів в масштабах України. Але реалізовані проекти продемонстрували їх готовність і здатність молоді до опанування фінансовою грамотністю не лише в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, а й у системі позанавчальної роботи.

Л. Захаркіна, М. Катериніна, досліджуючи можливості здійснення фінансової освіти, запропонували сукупність нововведень для підвищення рівня фінансової грамотності, яка дозволяє охопити цим процесом усі вікові групи населення. Запропоновані ними шляхи розвитку фінансової грамотності для кожної вікової групи представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Шляхи розвитку фінансової грамотності учнів різних вікових груп

№	Вікова категорія	Зміст і форми розвитку фінансової грамотності
1	Діти дошкільного віку	Знайомство з поняттями гроші, держава, функції держави, податки. Пояснення необхідності сплати податків
2	Учні молодшого шкільного віку	Розширене знайомство з поняттями гроші та з поняттям електронних грошей. Подальше вивчення необхідності сплати податків
3	Учні середнього шкільного віку	Знайомство з банківською діяльністю, сферою бізнесу. Надається уявлення про управління власними коштами, власним капіталом
4	Учні старшого шкільного віку	Ознайомлення з послугами банків. Знайомство з фінансовими інститутами; порядком обчислення дохідності інвестицій; з можливими ризиками на інвестиційному ринку та чинниками, від яких вони залежать. Чітке уявлення про види податків та податкових пільг. Формування вмінь користування електронними грошима та навиків управління бюджетом сім'ї.
5	Студенти	Створення та проведення фінансових тренінгів, запровадження регулярних творчих економічних конкурсів та конференцій

Вивчення питання про нинішній стан підвищення фінансової грамотності старшокласників дозволило встановити, що у 2004 році з питань ФГ була розроблена програма курсу за вибором «Фінансова грамотність» для

учнів 10 класів, розрахована на 35 годин, з яких 30 годин відводиться на власне вивчення матеріалу і 5 годин - резервний час. Доцільність вивчення курсу «Фінансова грамотність» зумовлена тим, що відомості з актуальних питань роботи банківських установ, валютного та фінансового ринків і захисту прав споживачів фінансових послуг містяться в розрізненому вигляді в окремих розділах навчальних програм з економіки для учнів 8-9 та 10-11 класів. Водночас кількість годин, передбачена навчальними програмами з економіки, не надає можливості для формування в учнів фінансової культури користування фінансовими послугами. Метою вибірково курсу «Фінансова грамотність» є ознайомлення учнів із сучасними фінансовими продуктами та послугами, розвиток в них навичок використання таких продуктів, а також вміння власного фінансового планування на майбутнє. До загальних цілей, які реалізуються при вивченні фінансової грамотності у класах усіх профілів навчання, увійшли:

- засвоєння фундаментальних знань про фінансове життя суспільства, а саме: основних економічних категорій, законів, закономірностей, тенденцій;
- формування світогляду цивілізованої людини, що визнає такі цінності, як свобода діяльності та вибору, право приватної власності, дотримання законності;
- сприяння розвитку навичок раціональної економічної та фінансової поведінки людини як споживача фінансових послуг, платника податків;
- підтримка інтересу до вивчення предметів економічного спрямування та формування фінансової культури.

Відповідно до загальних цілей курсу основні завдання полягають у тому, щоб через практичну діяльність, адаптовану до вікових особливостей учнів, сформувати в них певні економічні компетенції: розуміння ролі фінансових установ в економіці; уміння знаходити інформацію про конкретні види фінансових послуг, що надаються різними фінансовими установами; уміння визначати доцільність користування тими чи іншими фінансовими послугами; навички оцінки переваг та недоліків різних фінансових продуктів.

Підготовлені методичні матеріали [9] дають можливість реалізувати поставлені цілі. Проте в них не знайшли відображення сучасні підходи до організації навчального процесу. Тому проблема підвищення фінансової грамотності учнівської і студентської молоді залишається актуальною і потребує подальшого дослідження.

Висновок: Фінансова грамотність є невід'ємною складовою соціального і життєвого досвіду людини, від якості якої залежить ефективність захисту прав споживачів фінансових послуг і розвиток економіки України. Проблема фінансової грамотності багатогранна. Від її трактування залежить розуміння сутності завдань, які стоять перед системою освіти. Розробка сучасної концепції фінансової грамотності – необхідний етап у теоретичному обґрунтуванні ідеї неперервної освіти.

Використана література:

1. Захист прав споживачів фінансових послуг: поінформовані та захищені споживачі – запорука підвищення довіри до фінансового сектору // Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). – 2009-2012. – 104 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.finrep.kiev.ua/download/legal_publication_jan2013_ua.pdf

2. Бліскавка О., Зеленцова А. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки.-Режим доступу: <http://www.nifi-abik.ru/nifi/info/pres002.pdf>

3. Захаркіна Л.С. Підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Л.С. Захаркіна, К.П. Катериніна // Економічний форум. – 2014. – № 4. – С. 200-207.

4. Кізіма Т. О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / Т. О. Кізіма // Вісник ТНЕУ. – 2012. – №2. – С. 64-71.

5. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобалізації Вісник ОНУ ім.І.І.Мечнікова ,2011, том 16,- випуск 20 .- с. 116-124

6. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: – www.bank.gov.ua

7. Соркін І. В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності / Соркін І. В. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - 2013. - Вип. 2. - С. 301-309

8. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр. // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 867-р.

9. Фінансова грамотність : навч. посібник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2013. – 311 с.

10. Шпак І. Фінансово безкультурні українці? / Інна Шпак // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/03/3/274995/>

11. Юрій. С.І. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій / С. І. Юрій, Т. О. Кізіма // Фінанси України. — Київ, 2012. — № 2 (195). — С. 16-25.

Фесенко А.А., Повышение финансовой грамотности населения как педагогическая проблема

Дано определение термина «финансовая грамотность», оценен уровень финансовой грамотности населения Украины, рассмотрены способы повышения ее уровня путем реализации основных положений стратегии и введения программы курса по выбору для 10 класса «Финансовая грамотность».

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовое просвещение.

Fesenko A.A., Improving financial literacy as a pedagogical problem

The definition of the term "financial literacy" to assess the level of financial literacy of the population of Ukraine, discussed ways to increase its level by implementing the strategic framework of the program and the introduction of elective courses for grade 10, "Financial literacy"

Keywords: financial literacy, financial education.